

İDEOLOJİLER, KENT POLİTİKALARI VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA*

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ

Köyler, küçük topluluklar, mahalleler, kasabalar, kentler ve ana-kentler; çok karmaşık toplumsal-ekonomik sistemlerin özelliklerini taşıyan yerleşme birimleridir. Bu birimlerin sınırları ile başka sistemlerin eylem alanları arasında, çok sıkı bir nüfus, mal, haber ve karar alışverişi vardır (B.Gross, 1966: 178). Bu yazının amacı, bu yerleşme birimlerini, tüm ilişkileri içinde ele almak değil, başlıca ekonomik sistemlerin, yerleşme sistemleri, kentleşme ve çevre sorunlarına nasıl baktıklarını incelemeye çalışmaktır. Bu konu, yakın zamanlara gelinceye dek fazla incelenmemiştir. Bu bilgi azlığının başlıca nedeni; ekonomik ve toplumsal yapıları, siyasal rejimleri ve aynı zamanda ekonomik ve toplumsal gelişme politikaları ayrı ayrı olan ülkelerde kentleşme ve yerleşme sistemleri üzerindeki araştırmaların yetersizliğidir. Özellikle sosyalist ülkelerde ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kent ve kentleşme olguları çok sınırlı sayıda bilimsel incelemenin konusu olmuştur.

Bu yazı çerçevesinde, yalnız, başlıca ekonomik sistemler olan kapitalizmin ve sosyalizmin yaklaşımları gözden geçirilecektir. Ya kapitalizmin ya da sosyalizmin genel ilkelerinin, kimi kapitalizme daha yakın olmakla birlikte, kimi demokratik sosyalizme kadar varan karma ekonomilerde de, ağır basmakta olduğunu varsaymaktayız. Bunun gibi, Üçüncü Dünya ülkeleri de, gelişme politikalarının ağır basan niteliklerine bakılarak, kapitalist ya da sosyalist gruplardan birine sokulabilir.

I. PİYASA EKONOMİLERİNDE KENT

Kapitalizm, tüm üretim etkenlerine bireylerin sahip olduğu ve kâr güdüsünün her türlü üretim eylemlerinin temel rehberini oluşturduğu bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir (G.Grossman, 1974: 22-23). Bu sistemin başlıca niteliği, özgür fiyat oluşumunun ve kârı en çoğa çıkar-

* NATO'nun, 4-8 Ekim 1976'da İstanbul'da Tarabya Oteli'nde düzenlediği, *Sistemler ve Çevre Sorunları Konferansı*na sunulmuş bildiri.

ma ilkesinin yönettiği bir ekonomik ortam içinde, ayrı ayrı birimlerin, yarışma güdüsü ile satınalmak ve satmak özgürlüğüdür. Kapitalizmin doğuşu, mülkiyet hakkını ve özgürlüğü evrensel ve vazgeçilmez haklar sayan eşitlikçi doktrinin gelişmesine koşuttur. Genel bir kural olarak, bu haklar, sahiplerine, o hakları güvence altına alan toplumu desteklemek için hiçbir sorumluluk yüklemeyiz. Dolayısıyla, bir toplumu oluşturan bireylerin korunması ödevi, bu sistemde, "kendi kendini düzenleyen piyasayı yöneten güçlere" ve Adam Smith'in "görünmez eli"ne bırakılmıştır.

Kent Yapısı

Piyasa ekonomilerinde, kentlerin iç yapısında, dikkate değer sınıf farklılaşmaları vardır. Yoksul, orta halli ve zengin semtler birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Amerikan toplum bilimcilerinin 1930 ve 1940'lar da geliştirdikleri, kentlerin ekolojik yapısına ilişkin modeller, bu tür gözlemlere dayanır (S.F. Chapin, 1965: 10-21). Gerçekte, bu farklılaşmış kent yapısı, kent ile kentin bağlı bulunduğu toplumsal sistem arasındaki özdeşliğin bir sonucudur. G.Sjoberg'in de gözlemlediği gibi, sanayi öncesi, geçiş halindeki ve sanayi kentleri, daha geniş bir takım toplumsal-ekonomik sistemlerin alt sistemleridirler. Bu alt sistemlerden herbiri, sanayi öncesi (feodal), gelişmekte (modernleşmekte) olan, gelişmiş ya da sanayileşmiş (modern) sistemlere bağlıdır ve onların özelliklerini taşırlar (G.Sjoberg, 1965: 213-263). Kentin aynı gelişme düzeyindeki toplumun niteliklerini taşıması gerçeği, Karl Marx'ın, ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında yaptığı ayrıma da uygundur.

Bölgelerarası Dengesizlikler

Sanayileşmiş batı ülkelerinde, kentleşme, tarihsel bir süreç olarak sanayi devrimine koşuttur. İngiltere, Almanya ve Fransa, gelişmekte olan ülkelerin bugün vardıkları kentleşme düzeylerine ulaştıklarında, çok daha fazla sanayileşmiş ülkelerdi. Bununla birlikte, kapitalist toplumların kentleşme modeli genellikle düzensiz, plânsız ve denetimsizdir. Bu ülkelerde ekonomik ve toplumsal gelişme bir plâna bağlanmış olmadığı için, kentleşmeyi bir kalkınma plâni çerçevesinde denetim altına almak olanağı yoktur. Bunun bir sonucu olarak, ülkenin bir ya da bir kaç kenti, öteki kentlere oranla, ölçsüz derecede büyür. Onun içindir ki, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, Londra ve Paris gibi kentlerin büyümesini sınırlandıracak önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardır. "En uygun kent büyüklüğü", bu ülkelerin plâncı ve ekonomistlerince, kentlerin aşırı ölçüde büyümesini önlemenin bir çözümü olarak ileri sürülmüş bir kavramdır (H.W. Richardson, 1973; E.V. Böventer, 1973: 145-151).

Devletin toplumsal ve ekonomik yaşama karışmadığı kapitalist ülkelerde, yalnız kentlerin büyümesi değil, ama geri kalmış bölgelerin gelişmesi de piyasa güçlerinin işleyişine bırakılmıştır. Bu ülkelerde, bölgelerarası dengesizliklere, gelişme sürecinin olağan bir özelliği gözü ile bakılır. Çünkü, Gunnar Myrdal'ın da belirttiği gibi, piyasa mekanizması, en verimli ekonomik etkinlik biçimlerinin belli yerleşme merkezlerinde yoğunlaşmasına ve ülke içinde varlıklı ve yoksul bölgelerden oluşan bir sistemin gelişmesine yol açmaktadır. Bölgeler arasındaki eşitsizlikleri büyüten bu eğilim, kendi kendine zamanla güç kazandıran ve yoksulluğun işlevi olarak görünen bir süreçtir. Bölgelerarası dengesizliklerin, yoksul ülkelerde daha büyük olması beklenir. Myrdal; bu eşitsizliklerin, ülke ölçüsünde, gelişmeyi, bütünleşmeyi geciktirdiği görüşündedir (G.Myrdal, 1957: 39). Büyük kentlerin varlığı, bölgeler arasındaki eşitsizlikleri dondurmakta, büyütmektedir. Bir kentbilimciye göre, "büyük kentler, ülkenin ekonomik etkinliklerinin ve kaynaklarının çoğunu tekellerine alarak, kendi çıkarları uğruna sömürdükleri kırsal alanlarla öteki kentlerin geri kalmışlığının sorumlusu durumuna gelmektedirler" (M.Santos, 1975a; 351).

Öte yandan Bela Balassa, piyasa güçlerinin özgürce işleyişinin, bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını ortadan kaldıracağını varsayan klâsik ekonomistlerin görüşünün, gerçeklere uymadığına dikkati çekmiştir (B. Balassa, 1965: 122-123). Kimi başka yazarlar da piyasa ekonomisinin kendisinin, çeşitli büyüklükteki kentlerin ve bölgelerin aralarında görülen dengesizliklerin kaynağı olmadığını ileri sürerler (E.Mills, 1974).

Kapitalist toplumlar, gelirin toplumsal sınıflarla coğrafî bölgeler arasında dağılımından çok, artışı ile ilgilenirler. Bu nedenle, kentlerdeki gelir dağılımının daha büyük eşitsizlikler ve adaletsizlikler yaratacak biçimde gelişmesi onlarca çok önemli değildir. Bu nedenle, kentlerarası, kentler içi ve bölgelerarası gelir (ya da refah) dağılımının, bu toplumlarda daha büyük eşitsizlik ve adaletsizlikler yaratması olağandır. Bu eğilim durdurulamaz ise, kentsel sistem içinde toplumsal çatışmaların güç kazanması kaçınılmaz olacaktır (M.Castells, 1972: 127-131). Hem Amerika Birleşik Devletlerinde hem de İngiltere'de bu nitelikteki açık bir çatışmanın başlamakta olduğunu gösteren belirtiler var (T.L. Blair, 1973: R. Goodman, 1972). Buna bakarak salt bugünkü, sağlıksız eğitim ve gelişmelerin kolaylaşmasını sağlamak üzere plânlar yapmanın, toplumsal sistemin geleceği için tehlikeler taşıdığı sonucuna varılabilir (D. Harvey, 1973: 93-94; ve Castells, 1975 b).

Barınma Koşulları

Dar gelirli ailelerin barınma koşullarını iyileştirmek, kapitalist ülkelerin kentlerinde karşılaşılan büyük bir sorundur. Bu ülkelerde konut yatırımlarının büyük bir bölümü, özel kesim eliyle yapılır. Konut kooperatifleriyle kamu kesimi, yoksullar için konut yapımını sınırlı ölçüler içinde yüklenirler. Yalnız, 1930'ların başında Amerika Birleşik Devletlerinde ve II. Dünya Savaşı sonunda Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, bunahım dönemlerinde, hükümetler, toplu kamusal konut, kira denetimi ve ucuz konut yapımının desteklenmesi gibi olağanüstü önlemler almak zorunda kalmışlardır. Hernekadar, Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler bu alanda küçümsemeyecek başarılar elde etmişlerse de, bugünkü konut koşulları doyurucu olmaktan uzaktır. F. Engels'in yüz yıl kadar önce öngördüğü gibi, "kapitalist üretim biçimi varlığını sürdürdüğü sürece konut sorununa kendi başına bir çözüm bulunabileceğini ummak hayaldir" (F. Engels, 1872: 74-77). Çağdaş Amerikan kentlerinde uygulanan kentsel konut politikalarından edinilen deneyimler, Engels'in sözlerini doğrulamakta ve kapitalizme özgü piyasa mekanizmasında saklı olan çelişkinin bu sorunları doğurduğu sonucuna varmak kaçınılmaz görünmektedir (D. Harvey, 1973: 143). Kentlerin yenilenmesi ve sefalet yuvalarının temizlenmesi gibi araçlar, sorunun özünü çözmeğe elverişli araçlar değildir. Çünkü bu araçlarla, yoksulluk ortadan kaldırılmayıp, bir yerden bir başka yere taşınmaktadır. Amaç, toplumsal sınıflar arasındaki gelir farklılıklarını gidermek olmalıdır (M. Castells, 1975a: 366).

Kentlerde Arsa Spekülasyonu

Özellikle az gelişmiş kapitalist toplumlarda, toprak üzerindeki bireysel mülkiyet nedeniyle, toprak sahipleri ve sonuç olarak yüksek gelir grupları, kentsel gelişmede ve plânlamada etkili olurlar. Bu, kısmen, topraktaki mülkiyet hakkının bireysel niteliğinden, kısmen de almasıık yatırım olanaklarının yetersizliğinden doğar. O kadar ki, bu sistemde, kimi ekonomistler, spekülasyon nedeniyle arsa fiyatlarındaki hızlı artışları özendirilmeğe değer bulurlar. Çünkü onlara göre, şişirilmiş arsa fiyatları, sonunda, yine toplumu oluşturan tüm bireylerin yararlanacağı bir gelir artışına da yol açar (W. Lean, 1969: 77; G. Vickers, 1968: 2-10). Spekülasyonun gelir dağılımını bozucu, kıt kaynakları üretken olmayan kesimlere yöneltici ve kentlerin plânlı bir biçimde gelişmesini önleyici etkilerini küçümserler. Harvey'in de belirttiği gibi, "türlü aktörlerin, değişim değerlerini en çoğa çıkarma çabalarının, kimi gruplara ölçsüz yararlar sağlarken, kimi grupların fırsat eşitlikliklerini azalttığını" görmezlikten gelirler (D. Harvey 1973: 175).

Gerçekten, bir arazi kullanma sistemi içinde çalışan aktörlerin farklılığı ve mutlak mülkiyet hakkının tekelci niteliği, mikro-ekonomik arazi kullanma kuramlarını tümüyle yetersiz duruma getirmektedir. Piyasa ekonomisinin iyi çalışmaması ve arsa piyasasının toplum yararına ters düşen işlevleri yüzünden, bu böyledir. Yakında yayınlanmış olan bir Birleşmiş Milletler raporunun, arsa spekülasyonunu, "kentlerin ussal gelişmesinin en çetin engellerinden biri" olarak nitelemiş olması anlamlıdır (UN. 1975 a: 234).

Hernekadar yoksul ailelerin barınma gereksinmelerini salt kâr güdüsü ile gidermeye çalışan sistemi, içinde bulunduğumuz yüzyılın en zararlı olgularından biri olarak görmek eğiliminde isek de, bireysel arsa mülkiyeti, halâ Avrupa'nın sosyalist olmayan ülkelerinin hemen hepsinde kabul edilmiş bir kuraldır. Demokratik sosyalist siyasal partilerin bile topraktaki bireysel mülkiyet konusu ile fazla ilgilenmedikleri görülmektedir. Sadece kamu yararının gerekli kıldığı durumlarda, toprak sahibinin haklarını sınırlamaya istekli görünmekte; fakat bireysel toprak mülkiyetine, bir kural olarak karşı çıkmamaktadırlar. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerin konut bunalımlarını giderebilmek için, bireysel toprak mülkiyetinin, gelecekte, resmen kaldırılmasa bile, giderek ortadan kalkacağı yolundaki tahminlere hak vermemek elde değildir (E.W.Hofstee, 1967: 73). J. Kenneth Galbraith'in haklı olarak belirttiği gibi, "Birçokları gibi, bence de, bu sorunların çözümünün anahtarı, toprağın denetlenmesindedir. Sosyalistlerin, kent toprağının sosyalleştirilmesine neden bu denli az önem verdiklerini anlamakta güçlük çekiyorum. Hiçbir mülkiyet biçimi, bu açıdan, toprak mülkiyeti ölçüsünde önemli değildir. Kentsel gelişmenin kalitesi herşeyden çok, buna bağlıdır." (J.K.Galbraith, 1974: 13).

Çevre Kirlenmesi

Sanayileşme, kentleşme ve teknolojik gelişme; hava, su, toprak ve gürültü kirlenmesi gibi türlü toplumsal maliyetler yaratmaktadır. Bunlar, üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunanların, başka üretici ve tüketiciler üzerinde, karşılığı ödenmeksizin yaptıkları etkilerdir. Bunların yükü, sonunda, toplumun sırtında kalır.

Çevresel koşulların bozulmasının, tarihsel olarak kapitalist ekonomilerde, sosyalist toplumlardan hızlı olup olmadığını araştırmak ilginç bir konudur. Bu konudaki görüşlerden birine göre, farklı gelişme düzeylerinde, farklı nüfus yoğunluklarında, farklı kentleşme derecelerinde bulunan ve farklı coğrafya ve iklim koşullarına sahip ülkeler arasında ayrılıklar olabilir; ama, hükümetlerin ekonomik sistemlerinin, siyasal örgütlerinin ve ideolojilerinin bu açıdan önem taşıdığını gösteren

herhangibir kanıt yoktur. Bu görüş, kamuya ait sanayi kuruluşlarının, çevreye zarar vermekte, özel sanayi kuruluşlarından geri kalmadıkları gözlemine dayandırılmaktadır (E. Dahmèn, 1971: 44-45). Fazla olarak, her iki ekonomik sistemin de, ekonomik etkinlik amacıyla, çevresel koşullara, ekonominin başka kesimlerine oranla daha az önem verdiklerine, ekonomistler dikkati çekmektedirler (W. Beckerman, 1972: 19; Lecomber, 1975).

İkinci görüş ise, çevre koşullarının bozulması açısından piyasa ekonomileri ile sosyalist ekonomiler arasında bir ayrılık bulunduğunu ileri sürer. Bu ayrılığın temel nedeni, sosyalist ekonomilerde, tüketimin piyasa ekonomilerinde olduğu kadar ekonomik etkinliklerin dayandığı güçlü bir güdü olmamasıdır. Öte yandan çevre kirlenmesinin nedeni hakkında ekonomik sistemlerin çok belirli ve açık ilkelere sahip olmaması, bu farklı sistemlerin, başarılı bir çevre politikası izlemelerine engel değildir. Bu sorunun ekonomik sistemin niteliği ile hiçbir ilgisi bulunmadığını varsaymak yanlıştır. Çünkü, yalnız piyasa koşulları altında, kirleticiler, topluma verdikleri zararlar karşılığında, kendilerini, bir karşılık ödemek zorunda görmezler. Son olarak, kapitalizmin genel ekonomik felsefesi, kentleşme sorunlarından birçoğu için çözüm bulmağa elverişli değildir. Çünkü gelecek için plân yapmağa olanak vermediği gibi, Cocoyoc bildirgesinde de belirtildiği gibi, klâsik piyasa kuralları, kaynakları, onlara gereksinme duyanların değil, fakat satın almaya gücü yetenlerin hizmetine koymaktadır (Cocoyoc Bildirgesi 1975). Plân düşmanlığı, kent toprağı piyasasının denetimsizliğine eklenince ve bölgelerarası dengesizlikler karşısında, bir "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" tavrı takınılnca, kapitalist sistem, kent sorunları için yetersiz bir sistem haline gelmektedir. Mimar Lehmbrock'un adını koyduğu *profitopolis* de, toplum yararı yerine bireysel yararları en çoğa çıkaran ve bireyleri yaşadıkları çevreye yabancılaştıran tipik bir kapitalist kent modeli için bulunmuş bir simgeden başka birşey değildir. Bu anlamıyla, profitopolis, kâpitalist ülkelerin devleşen kentleriyle özdeşleşmektedir. Bu konuyu sonuçlandırmak için, bir kapitalist ülkenin tanınmış bir ekonomistin tanıklığına başvurabiliriz:

"Önce şu bir gerçek ki, kapitalizm, kentlerin gereksindikleri mal ve hizmetleri sağlamak yeteneğini ciddî ölçüde sınırlamakla birlikte, kentler için sorunlar yaratmaktan geri kalmamaktadır. Kapitalizm hiçbir ülkede, önemli bir kent sorunu olan konut sorununu çözmekte etkili olmadığı gibi, büyük kent yaşamı için büyük önem taşıyan ulaşım sorununu da çözmekten aciz kalmıştır. Batı Avrupa'da ve Japonya'da, kapitalizmin bu başarısızlıkları, hiç değilse, kısmen kabul edilmekte ise de, bunlara şistemin kendisinin değil, işleyişinin bozuklukları gözü ile

bakılmaktadır. Kent yaşamının düzeyini yükseltebilmek için, belki en acil gereksinme, çağdaş kentin, doğası gereği, sosyalist bir işletme olduğunu kabul etmektir. Başarılı bir sosyalizm genişçe bir alanı kapsamadıkça, kent yaşamı, konut, sağlık ve ulaşım gibi en temel hizmet gereksinmelerine yanıt vermekte yetersiz kalacaktır.” (J.K.Galbraith 1974: 12). Bunun gibi, ekonomik sistemlerle çevre ilişkilerini konu alan yeni bir kitabında, H.Stretton da, çağdaş kentlerin karmakarışıklığını, kapitalizmin bir bunalımı olarak tanımlamaktadır (H.Stretton, 1976).

II. DEVLET KARIŞMACILIĞININ ÖNEM KAZANMASI

İkinci Dünya Savaşından önce gelen yıllarda, kapitalist sistem, hernekadar kendi ideolojisine ters düşmekte ise de, “bırakınız yapsınlar” kuralının katı uygulamasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu ülkelerde arsa spekülasyonunun, dar gelirli aileler üzerindeki baskısını ortadan kaldırmak, yeni kentlerin ve sanayi kuruluşlarının kuruluş yerlerini etkilemek ve kiracıları, siyasal ve ekonomik bunalım döneminde süregelen enflasyonun etkilerinden korumak amacıyla, toplumsal reform yasaları çıkarılmıştır. Yoksulların konut sorunlarına çözüm bulmaya çalışmak, refah devletlerinin önemli ödevlerinden biri haline gelmiştir (P.Wendt, 1962, A.A.Nevitt, 1967). Çünkü, aksi halde, Karl Polanyi'nin de belirttiği gibi, “piyasa mekanizmasının, insanların ve toplumsal çevrenin tek yöneticisi durumunu korumasına göz yummak, ...toplumların yıkılması ile sonuçlanabilirdi.” (K.Polanyi, 1944).

Kapitalist sistemin doğurduğu sorunların çözümü, uzam (mekân)da toplumsal adaleti sağlamağa çalışmakla kolaylaşabilir. Bunu gerçekleştirmek için, kapitalizmde, devlet, gelir dağılımındaki bozuklukları düzeltmek, kentler içindeki, çeşitli büyüklükteki kentler arasındaki, köylerle kentler arasındaki eşitsizlikleri gidermek ve bireylerin yol açtıkları toplumsal giderleri, bunları yaratanlara yüklemek üzere toplumsal ve ekonomik yaşama karışır. Bu amaçla devlet, kent yaşamına, merkezî iş bölgelerinin yeniden düzenlenmesi, dar gelirli grupların daha yüksek standartlı yerleşme alanlarına taşınması, etnik ayrımlaşmadan doğan toplumsal çatışmaların önlenmesi ve dar gelirli ailelerin yalnız sağlık, eğitim, konut ve benzeri kamu hizmetlerinden değil, fakat aynı zamanda kent plânlaması sürecine katılma hakkından da eşit olarak yararlanmasını sağlamak gibi amaçlarla karışır (P. Davidoff, 1964; B. Frieden ve R. Morris, 1968). Kapitalizmin, neo-kapitalizm adı ile ussallaştırılmış olduğu ve kent yaşamında toplumsal adalet ilkelerine öncelik verildiği toplumsal demokrasilerde bu yönden önemli ilerlemeler elde edilmiştir. Örneğin, bu ülkelerden kimilerinde, kent toprağı üze-

rinde kamu mülkiyetinin payı ve konut yapımında konut kooperatifleri gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşların rolü öteki kapitalist ülkelere oranla çok yüksektir (K.Aström, 1967; E.W. Hofstee, 1967, 73-74). Amsterdam belediyesi, sınırları içindeki toprakların üçte ikisine sahiptir. İsrail devleti bütün ülke topraklarının % 90'ını elinde bulundurmaktadır. İskandinav ülkelerinin ussal kent toprağı politikaları bilinmektedir. Bunun gibi, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa, Apalacia ile Londra ve Paris dışında kalan bölgelerinin göresel gerikalmışlığını ve durağanlığını giderici önlemler almak zorunda kalmışlardır (Rodwin, 1970).

Yeni ve uydu kentler ve en uygun kent büyüklüğü gibi kavramlar, kapitalist ülkelerin plâncılarının, daha ussal bir yerleşme düzeni yaratmak için kullandıkları araçlardır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, kapitalist ülkeler, konut ve dengesiz yerleşme sistemi sorunlarının çözümünü liberal ekonominin biril (mikro) çözümlerinde aramaktadırlar (W.Thompson, 1965; H.O.Nourse, 1968; H. Siebert, 1969 ve D. Netzer, 1970). Owen, Proudhon ve Fourier gibi hayalci sosyalistlerle Ebenezer Howard gibi kimi reformistlerin, neo-kapitalist ülkelere izlenen yeni politikalar üzerinde büyük etkileri olmuştur (M.Bookchin, 1974; 112-141; F.Choay, 1965). Denilebilir ki, neo-kapitalizmin gelişmesi, kent plânlaması hareketine koşturur.

Özetlemek gerekirse, kapitalist dünyanın bile, katıksız kapitalizmin, çağdaş kentlerin gereksinmelerini çözmeye elverişli olmadığı ve Batı toplumlarının sürekli olarak ekonomik büyüme peşinden koşmalarının, sonuç olarak, toplumsal refahı arttıracak yerde azaltmasının olası bulunduğunu kabul ettiği söylenebilir (A. J. Mishan, 1967; 219). Bu nedenle, bu ülkeler, yeni ekonomik politika ve mülkiyet kavramları geliştirmeye başladılar (D. P. Denman, 1967: 89-101; W. Kapp, 1971; 228-262 ve J. P. Gillie, 1975). Bütün bu girişimler, her insanın, toplum için ne sonuç doğurduğuna bakmaksızın, kendi refahını kendisinin sağlamasını öngören ilkenin reddedilmesi anlamını taşımaktadır.

Doğal Kaynak olarak Kent Toprağı

Gelişen ülkelerdeki toplumsal eşitsizlikler, tüm nüfusun standart bir barınma hizmetinden yararlanmasına engeldir. Çünkü bu eşitsizlikler, aynı zamanda, orta ve yüksek gelir gruplarının arsa tüketim eğilimlerini de kamçulamaktadır. Bu durumda, fiyat mekanizması insanların, yarışa aynı noktadan başlamadıklarını ve kimin ilerde ne kazanacağını, bugün kimin neye sahip olduğunun belirlediğini hesaba katmamaktadır (U.N.1975 b.: 95). Bir kapitalist kent toprağı mülkiyet sistemi, kentleşen bir toplumun toplu gereksinmelerinin karşılanması-

na yanıt vermeyi başaramayan bir kentsel yapı yarattığından, gelişmekte olan ülkeler, arsa mülkiyeti hakkına, gelişmiş ülkelerin izledikleri yoldan giderek biçim vermeğe çalışmamalıdır. Bir Birleşmiş Milletler Uzmanlar Grubunun da belirttiği gibi, kent arsalarını bir doğal kaynak olarak tanıyan bir mülkiyet anlayışı kabul edilmelidir. Kent toprağının böyle bir role sahip olması, "toprağın toplumsal işlevlerini ve toprak sahibi bireyin toplumsal sorumluluklarını, toplumun gereksinmeleriyle bütünleştiren bir arsa politikası çerçevesinde işlerlik kazanır" (U.N., 1975b: 116). Bu, Üçüncü Dünya ülkelerinde konut sorununun çözümünü hemen hemen olanaksız kılan kent toprağı spekülasyonuna da son vermenin bir yoludur. Bununla birlikte, bu girişimlerin, geleneksel mülkiyet yapısına sahip üçüncü Dünya kentlerinden birçoğunda, toprak sahiplerinin büyük tepkisiyle karşılaşacağını beklemek gerekir.

III. SOSYALİST EKONOMİLERDE KENT SİSTEMLERİ

Sosyalist kuram, toplumla uzam ya da kentleşme arasındaki ilişkinin, tarihin akışı içinde gelişen belli bir üretim biçiminin bir işlevi olduğunu varsayar. Bu sistemin temel ilkesi, üretim birim ve etkenlerine özel olarak sahip olmanın ortadan kaldırılmış olması ve gelirin ve servetin dağılımında görece bir dengenin sağlanmasıdır (G. Grossman, 1974:23).

Kentsel Yapı

Sosyalist ülkelerin kentlerini, salt fiziksel görünüşlerini bir ölçüt olarak kullanarak, kapitalist ülkelerin kentlerinden ayırdetmek güçtür. Çünkü, iç yapılarında gözle görülebilen özellikler çok belirli değildir. En eski sosyalist kentler bile, mimari ve ekolojik yapılarını biçimlendiren sosyalizmin etkilerine açılalı yarım yüzyıldan fazla zaman geçmemiştir. Her iki toplumun kentleri, daha çok sosyalist ekonomilerde sıkı bir biçimde uygulanan planlı kentsel ve bölgesel gelişmenin bağlandığı ilkelere açısından birbirlerinden ayrılırlar. Bununla birlikte, sosyalist kentlerin çeşitli mahalleleri arasında karşıtlıklar yoktur. Çünkü, bu sınıfsız toplumların toplumsal yapısı çok türdeştir. Oturma alanlarının standartları, her ailenin, en ilkel konut ve kent hizmeti gereksinmelerini hiç değilse belli bir en az düzeyde karşılamalarına olanak verecek ölçüde yüksektir. Çalışan sınıfların yaşadığı gecekonduya benzer konutlarla lüks semtler arasındaki açık çelişkiler ve kapitalist ülkelerin kentlerindeki "yedek işsizler ordusu", sosyalist ülkelerin kentlerine yabancı kavramlardır.

Dengeli Bölgelerarası Gelişme

Tarımla sanayii bir bütün olarak ele almak, tüm nüfusu ve sanayide çalışan nüfusu ülke yüzeyine dengeli bir biçimde dağıtmak, Komünist Manifestoda yer almış bir ilkedir (L.S. Feuer, 1957; 27-38). Marx ve Engels, Alman İdeolojisi adlı yapıtlarında, kent ve köy karşıtlığını, daha açık bir biçimde incelemiş ve iş bölümünün, her ülkede tarımsal ve tarım dışı üretim biçimlerini birbirinden ayırarak köylerle kentler arasındaki karşıtlıkların yaratılmasına yol açtığını göstermişlerdir (K.Marx ve F. Engels, 1970: 26-27). Köylerle kentler arasındaki karşıtlıkların ortadan kaldırılması zorunluluğunu haklı göstermek için, Marxizm ve Leninizm'in klasik yapıtları, üretim güçlerinin belli ve tek bir genel plân uyarınca eşgüdümlü olarak geliştirilmesini, büyük sanayi kuruluşları ile nüfusun ülke yüzeyine daha dengeli bir biçimde yaygınlaştırılmasını ve nüfusun büyük kentlerde aşırı ölçüde yoğunlaşmasının önlenmesini önerirler (D.G.Khodzhaev ve B.S. Khorev, 1973: 44).

Bu anlatılagelen radikal düşünceler ve onların uygulaması ile, sanayi devrimini izleyen dönemde Robert Owen'in önerdiği "ideal kent" ve Charles Fourier'in tasarladığı "phalanstère" gibi ekonomik ve toplumsal desantralizasyon önerileri arasında yakın bir benzerlik olduğu görülmektedir. Gerek bu hayalci sosyalistlerin öngördükleri tasarımlar, gerekse çağdaş Kentbilimin babası sayılan EbenezerHoward'ın "Bahçe-Kent" bulgusu, Kentbilimin henüz doğmuş olmadığı bir çağda, kırlarla kentlerin üstün yanlarını birleştirmeyi amaçlıyordu.

Bu düşüncelerin bir uygulaması olarak, Sovyetler Birliğinde, Doğu Avrupa ülkelerinde ve Çin'de, kullanıma açılmamış çok geniş ham topraklar, hızla büyüyen işçi sınıfını yerleştirmek için, büyük sanayi merkezlerine dönüştürülmüştür. (Acosta ve Hardoy, 1971: 30-46; N.V. Baranov, 1967, J. Lewis, 1971, 13 ve Kopp, 1975). Çok az bilgiye sahip olmamıza karşın; sosyalist ülkelerin bile köyleriyle kentleri ve bölgeleri arasındaki dengesizliklerin giderilmesini tam anlamıyla başaramadıkları genellikle kabul edilmektedir (Koropecty, 1972: 83-84).

Toplumun Hizmetinde Kent Toprağı

Toprak rantı yalnız tarımsal üretimi olumsuz biçimde etkilemekle kalmaz, aynı zamanda kentsel gelişme sürecini de nitel olarak felce uğratar. Kentleşmenin hızlanmasına koşut olarak iki çeşit rant, kentlerin ve kasabaların biçimlenmesinde giderek artan bir rol oynamaktadırlar. Hem toprağın bulunduğu yerin ve öteki niteliklerinin sağladığı diferansiyel rantı, hem de toprağı elde boş olarak bulundurmaktan doğan mutlak rantı olanaklı kılan, topraktaki özel mülkiyet

hakkıdır.¹ Toprak sahibinin toprağını boş bekletme hakkı, yoksul sınıfların konut sorunlarının çözümünü giderek güçleştirmektedir. Bunun gibi, büyüyen çelişki örnekleri olan gecekondu, sefalet yuvaları ve erken doğmuş anakentler de, sadece, özel toprak mülkiyetinin bir kural olduğu yerlerde görülmektedir. Son bir nokta da, arazi spekülasyonuna ek olarak, kapitalist toplumlardaki köy ve kent karşıtlıklarının; kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerle kapitalizmin bütünleşmesinin bir sonucu olarak daha belirgin bir biçim almasıdır (Lefebvre, 1972: 149-153). Bu nedenle, sosyalist ülkeler, topraktaki özel mülkiyete, bir kural olarak son vermiş; devlete, böylece ulusallaştırılan toprak rantını toplumsal refah amaçları için kullanmak fırsatını vermişlerdir. Kimi Batı bilim adamları bile, Sovyetlerin, topraktaki özel mülkiyeti kaldırarak tartışmasız ilerlemeler sağladıklarını kabul etmektedirler. (B.J.L. Berry, 1974: 72).

Çünkü, topraktaki bireysel mülkiyet hakkının doğurduğu haksızlıklar yüzündendir ki, mülkiyet kavramının, toprağın bir doğal kaynak rolüne ve toplumun hizmetine konulmasına son yıllarda artan ölçüde önem verilmeğe başlanmıştır (U.N.1975 b: 98). Öte yandan Küba gibi kimi ülkeler daha da ileri giderek, geleneksel toprak sistemlerini tümüyle değiştirmeye çaba harcamışlardır. Örneğin, Küba'da Ulusal Toprak Reformu Yasası, şu amaçlarla çıkarıldı: 1) Kent toplumunda eşitlik sağlamak, 2) Kentleşmeyi yönlendiren toplumsal güçlerin zararlı yanlarını gidermek, 3) Spekülasyonu ortadan kaldırmak, 4) Bugünkü haksız toplumsal farklılıkları azaltmak (U.N.1975 b: 104; Acosta ve Har-doy, 1971: 61-71). Bolivya ve Brezilya'da da benzeri önlemler almışlardır.

Çevrenin Bozulması

Marxist sistemin çevre yaklaşımı ile ilgili olarak Lenin, kapitalist üretim biçiminin ve kapitalizme özgü rekabetin, "yeryüzünün üretici güçlerini yok ettiğini" belirtmiştir (Lenin: 353) Bu görüşe göre, tarih, kapitalist üretim biçiminin ve kapitalist toplumların yapısal hastalıklarının, doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerin yoğunlaşmasına ve bu etkilerin giderilmesi olanaklarının ortadan kalkmasına yol açtığını göstermektedir. Öte yandan, yeni bir bakış açısını temsil eden sosyalist üretim biçimi ise, yeryüzünün zenginliklerini, sistemli bir biçimde çoğaltmayı olanaklı kılmaktadır (I. Guérassimov, 1975: 30-31).

Başka deyişle, çevreyi bozan, sanayileşmenin teknolojik gelişmenin ve kalkınmanın kendisi değildir. Çünkü, bir "modern, sinai ya da

1) Toprak rantı ve sonuçları konusunda ciddi bir marxist değerlendirme için şu kaynaklara başvurulabilir: (Lamarche; 1976 ve Topalov, 1973 ve 1974). Ayrıca bkz. H.Darin-Drabkin, 1977

mekanik gelişmenin” soyut kötülüğünden söz etmek olanağı yoktur. Aksine sanayi ve makine uygarlığının gelişmesi, sadece, insanları daha özgür yapmağa yarar. Bununla birlikte, kapitalist sistemde, sanayileşme, insanları baskı altına sokmakta ve çalışma sürelerini kısaltacak yerde, işsiz kütleler yaratmaktadır (Biolat, 1973: 118). Kapitalizmde iktidarın başlıca hedefi, toplumun hizmetindeki bir çevre politikası ile açıkça çelişki içinde olan özel tekellerin kârlarını arttırmaktır (Biolat, 1973; 128). Bununla birlikte, bütün bu söylenenlerin, sosyalist ülkelerde çevrenin kirlenmediği anlamına gelmediği açıktır.

IV. ÜÇÜNCÜ DÜNYA²

Kentbilim kuralları ve toplumsal refah önlemleri, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde, fiilen hizmet etmeyi yeğledikleri toplumsal sınıflar hesaba katılmazsa, gereği gibi uygulanır. Sosyalist ülkeler de, kendi düşünce sistemleri çerçevesinde, oldukça iyi sonuçlar almaktadırlar. Asıl az gelişmiş kapitalist ülkeler ya da daha doğru bir deyiş ile, kapitalizmin henüz gelişmemiş olduğu ülkelerdir ki, her günkü yaşamlarında, arsa spekülasyonunun ve emlak piyasasının iş piyasası gibi serbestçe işleyişinin olumsuz etkileriyle olduğu kadar, kent plânlarının bireysel, sınıfsal ve partizan çıkarlar uğruna bir yozlaştırılması ile karşı karşıya kalırlar. Bu ülkelerin sahte kentleşmesi yapım sanayiindeki gerçek bir gelişmeden çok; Peattie'nin, ekonominin “üçüncü sektöre kayması” adını verdiği olaya dayanır (1975: 117-122). Kimi kent toplumbilimcileri, Üçüncü Dünya kentlerindeki “parazit kentlerin” varlığını, bu toplumlarda kentleşme sürecinin, daha sağlıklı bir toplumsal-ekonomik gelişme sonucunu doğurması için gerekli koşulların yaratılmasına yardım edecek yeterli sanayie sahip olmaksızın, iç ve dış sömürü ilişkilerine, abartmalı gösterici tüketim kalıplarına bağımlılığı ile açıklarlar. Gerçekten, az gelişmiş kapitalist Üçüncü Dünya ülkelerinde, bir ya da iki ana Kentin aşırı derecede büyümesi, hem kendi işlevlerinin yerine getirilmesi açısından, hem de, bölgelerarası dengesizliklerin devamı biçiminde önemli sakıncalar doğurmaktadır (M.Castells, 1975a; 62-88).

2) Üçüncü Dünya Ülkeleri, genellikle az gelişmiş ekonomilerdir. Bunları birleştiren bir başka özellik de, sömürgecilğe ve emperyalizme karşı takındıkları ödüün vermez tutumdur. Bununla birlikte, izlemekte oldukları ekonomi ve uluslararası politikalar yönünden, birbirlerinden geniş ölçüde ayrılırlar. Bazen, başlıca bloklardan birinin yanında yer alır ve bağımsızlık emre-den kendi toplumsal-ekonomik yapılarıyla çelişkiye düşerler. Encyclopaedia Britannica'ya göre, Üçüncü Dünya, “sömürge durumundan kurtulmakta olan Asya ve Afrika ülkeleri, ya da genel olarak sanayileşmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için kullanılan bir terimdir. Üçüncü Dünya, başlangıçta, Komünist ve Batı bloklarından ayrı, üçüncü bir “blok” anlamında kullanılmıştır.

Merkez - Çevre İlişkileri

Gelişmekte olan ülkelerde uzamda görülen eşitsizlikler iç ve dış etkenlerle genellikle büyür. Bu etkenlerin sömürge ülkelerle sömürgeci ülkeler arasındaki sömürü ilişkileriyle yakından bağlantılı olduğu ortaya konmuştur. Kimi yazarlar daha da ileri gitmiş ve yukarıda değinilen iç ve dış sömürgeciliği, ülkeler arasındaki ve ülkeler içindeki eşitsizliklerin başlıca belirleyici nedeni olarak görmüşlerdir (Walton, 1975: 29- 48; Santos 1975 c) Dünya ekonomisinden doğan zorunlulukların, kimi kez ulusal ekonomilerin karşılaştıkları zorunluluklar karşısında ağır bastığı bir gerçektir. Gerçekten, bu gün birçok ülkelerin bağımlı duruma gelmiş olmasının önemli bir nedeni, zengin ve yoksul ülkeler arasında bakışımı (simetrik) olmayan ilişkiler yaratan son yüzyılın sömürgeciliğidir. Sınai ve malî emperyalizm ile birlikte gelişen ticaret kapitalizmi, Üçüncü Dünya ülkelerinde, büyük iş, ticaret ve yönetim merkezlerinin oluşmasına yol açmıştır. Sömürgeci güçlerin gelişmiş anakentleriyle, az gelişmiş ülkelerin kentleri arasındaki çıkar özdeşliğini açıklayan düzenliliklere, kimi bilginler, "emperyalizmin yapısal kuramı" adını vermişlerdir (Galtung, 1971: 84).

Büyük anakentlerin, çağımızdaki gelişmesi çok karmaşık birtakım genel ekonomik ilişkilerden kaynaklanıyor. Bu ekonomik ilişkiler öyle bir kademelenme içindedirler ki, büyük metropoliten merkezler, kendilerinden daha küçük olanlar üzerinde egemenlik kurmuş ve sosyalist ülkeler dışında kalan yerleşme merkezlerinin hemen hemen hepsi, sonul olarak, Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'nın anakentlerine bağımlı duruma gelmiştir (D.Harvey, 1973: 262). Bir başka deyiş ile, kapitalist dünya ile dünyanın geri kalmış ülkelerindeki büyük anakentler arasındaki kapitalizm bağı zincirleme bir biçimde güçlendiren bu sömürme sürecinin her aşamasında, yukarıda bulunan nispeten az sayıdaki kapitalist, aşağıda bulunan çoğunluk üzerinde bir egemenlik tekeli kurmayı başarmıştır (A.G.Frank, 1969: 31-32).

Kentleşme ve Kalkınma

Üçüncü Dünya ülkelerinin kentleri üzerindeki gözlemler; sahte kentleşmenin, köylerdeki yoksulluğu kentsel yoksulluğa dönüştürmekten ötede bir katkısı bulunmadığını göstermektedir. Santos'un sözleriyle, bu yeni yerleşmelere "merkezlerdeki çevreler" denilmesi yerinde olur (Santos, 1975 b: 335-360). Bu değişimin, gelişen ülkelerin modernleşmesinde önemli bir rol oynayıp oynamadığı kuşkuludur. Gelişmekte olan ülkelerde kent olgusunu inceleyen kimi bilginlere göre, bu kentler, kalkınmayı "özendiren" itici güçler olmaktan çok, "kanserli üyelere" benzerler. (Mc Gee, 1971 b: 166-178). Güney Asya kentleri üzerinde

yapılmış böyle bir araştırma, "ikincil ve üçüncül kesimlerde işçi olarak çalıştığı görünenlerin, gerçekte, sırtlarının ve kollarının gücünden başka birşeyleri olmayan ve bilekleriyle ya da çok düşük niteliklerle çalışan köylü kitleler olduğunu" ortaya koymuştur (Qadeer, 1974: 274). Aynı çalışma, Hindistan ve Pakistan kentlerine "büyümüş köyler" gözü ile bakılabileceği sonucuna da varmıştır (279). Arap ülkelerinden de, aynı gözlemleri destekleyen birçok başka örnekler verilebilir (İbrahim, 1975).

Ülkenin bütünleşmesini geciktiren bu tür bir kentleşme, sonuçta, siyasal ve toplumsal huzursuzluklara yol açabilir. Bu nokta da, bir süredir, tartışmalara konu yapılmaktadır. Kimi siyasal bilimciler, kente göçmüş köylülerin radikal akımlara ve eylemlere kapılmaları konusunda karamsar olmak için bir neden görmediklerini ileri sürmüşlerdir (Nelson, 1969; Laquian, 1972; and Cornelius, 1975). Bir başka grup ise, bu ülkelerdeki kentleşme hareketlerini yalnız ekonomik gelişmeye bir katkı olarak değil, aynı zamanda, toplumsal ve ulusal gelişmenin zorunlu bir etkeni olarak görmüşlerdir (Friedmann, 1973; Laquian, 1972). Üçüncü Dünya ülkelerinin kentleşmesini hernekadar siyasal radikalleşme ile özdeş saymak olanağı yoksa da, kente gelen köylülerin tavırlarını siyasal bir kayıtsızlıkla bir tutmak yanıltıcı olur. Çünkü, bilindiği gibi, "hızlı bir kentleşme ortamında artan modernleşme"nin siyasal sonuçları, "sola doğru bir açılma" anlamını taşımaktadır (Friedmann, 1968: 368; Keleş 1973; ve Özbudun, 1976).

Çevre mi, Ekmek mi?

Kapitalizmin az gelişmiş olduğu ülkeler, yalnız, hızlı kentleşme, bölgelerarası dengesizlikler ve arsa spekülasyonu açısından değil, çevre kirlenmesi bakımından da, kapitalist ülkelere benzemezler. Gelişmiş ülkelerin üretim ve tüketim artışından doğan kirlenmelerine "boluktan doğan kirlenme" adı verilmesine karşılık, az gelişmiş ülkelerdeki kirlenmenin kaynağı, açlık, yoksulluk, işsizlik, yetersiz sağlık koşulları vb. dir. Bunlara "yoksulluktan doğan kirlenme" denilmektedir (de Araujo Castro, 1972 a: 408). Başka bir deyiş ile, bu sonuncu ülkelerde bir numaralı kirlenme, hava, su ya da gürültü kirlenmesi değil, fakat geri kalmışlığın kendisidir (de Araujo Castro, 1972 b). Bu görüşü, eski Hindistan Başbakanı İndira Gandhi, 1972'de Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansında çok güzel bir biçimde dile getirmiştir³.

3) İndira Gandhi şöyle demiştir: "Yoksulluk ve karşılanamayan insan gereksinimleri en önemli kirlenme biçimleri değil midir? Köylerimizde ve sefalet yuvalarında yaşayan kütlelere, yaşamları kaynağında mikroplar içinde bulunurken, havayı, denizleri ve akarsuları temiz tutmanın zorunluluğunu nasıl anlatırız? Çevre, yoksulluk koşulları içinde iyileştirilemez". (Laulan, 1974: 27).

Kuşku yok ki, Üçüncü Dünya Ülkelerinin büyük kentlerindeki geniş kitleler için, toplumsal çevrenin, kentlerin yoksulluğu, bilgisizlik, açlık, hastalık ve suçluluk gibi kanserlerden temizlenmesi fiziksel çevrenin kirlenmesini denetlemek kadar önemli bir sorundur. Bu ülkelerde yaşayan insanlar, kentleşme ve sanayileşmenin etkileriyle kirlenmemiş bir çevrede de olsa, sonu gelmeyen bir yoksulluk içinde yaşamlarını sürdüremezler. Onlar da, çevrelerini kirletecek ölçüde sanayileşme ayrıcalığına sahip olmalıdırlar. Bu nedendir ki Roma Kulübünün isteği üzerine M.I.T. uzmanlarınca hazırlanan raporda yer alan sıfır büyüme (zero growth), yoksul ülkelere kabul edilebilecek bir öneri değildir (D. H. Meadows, 1972).

“Büyümenin Sınırları”na yöneltilebilecek öteki itirazlar bir yana bırakılırsa bile, büyüme, yoksulluğu ortadan kaldırmanın en önemli yollarından biridir (du Boff, 1974: 207-212). Çevre kirlenmesinin son bir önemli siyasal yönü de, uluslararası niteliğidir. Bugün, çevre bunalımlarını sanayileşmiş ülkelere karşı sanayileşmemiş olan ülkelere dış yardımlar yolu ile aktarma yolunda güçlenen bir eğilim vardır. Hem zengin hem de yoksul ülkeleri içinde toplayan Kalkınma için İktisadî İşbirliği Örgütü (O.E.C.D), Avrupa Ekonomik Topluluğu (E.E.C.) ve benzeri örgütler, buna örnek gösterilebilir. En çok kirlenen sanayi sektörlerine yapılacak yatırımların, bundan böyle, yoksul ülkelerde yapılması olasılığı vardır. Çünkü, bu ülkelerdeki yaygın yoksulluk, çevre sorunlarının büyük siyasal bir sorun yaratmaması için yeterli bir güvence sağlamaktadır (Burger, 1974: 247-248). Bu da, gelişmiş ve geri kalmış ülkeler arasında yeni bir dengesiz ilişki örneğidir.

Kapitalist ülkelerde, çevre sorunlarını çözmenin maliyetini kirlenmeyi yaratanlara yüklemek genellikle kabul edilen bir ülkedir. Ama gelir dağılımının dengesiz olduğu bu ülkelerde, kirlenene yüklenen bedelin, fiyatlara yansıtılarak yoksul aileler için ek bir yük yaratması olasılığı da yüksektir.

V. ÜÇÜNCÜ DÜNYA'DAN BİR ÖRNEK: TÜRKİYE

Türkiye hızla kentleşen bir ülkedir. Ortalama kentleşme hızı % 7 kadardır. Bununla birlikte, Türkiye'ye kentleşmiş bir ülke gözü ile bakılamaz. Kentlerde yaşayan nüfusun oranı ile ölçüldüğü takdirde, kentleşme derecesi sadece % 37,4 dür. Bu oran 1965'de % 18.4, 1955'de % 22.5 ve 1965'de % 29,8 idi. 100 bin ve daha fazla nüfuslu kentlerin sayısı 1945'de 4'den, 1955'de 5'e, 1965'de 14'e ve 1975'de de 24'e yükselmiştir. Büyük kentlerin kentsel nüfus içindeki payı da, 1945'de % 40.3'ten, 1965'te % 50.7 ye ve 1975'de de % 61.4'e çıkmıştır. Bu oranın, 10 yıla kadar % 70'e yaklaşacağı tahmin edilmektedir.

Başka deyişle, son yirmibeş yılda, genel nüfusun yıllık ortalama artışı % 2,7, köysel nüfusunki % 1.6, kentsel nüfusunki % 7-8, 100 bin ve daha fazla nüfuslu kentlerinki ise, %10 un üzerinde olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, devlet merkezi olarak ilân edildiği tarihte 70 bin nüfuslu bir Anadolu kasabası olan Ankara, 50 yıl içinde 2 milyon nüfuslu bir anakent olmuştur. Nüfusu her 10 yılda bir iki katına çıkmıştır.

Bu hızlı kentleşme, 1950'lerin başındanberi ekonominin yapısında, kısmen sanayileşme çabalarının, kısmen de geniş çaptaki karayolları sisteminin ve tarımın makinalaşmasının yarattığı değişikliklerle meydana gelmiştir. Bununla birlikte, sonuç olarak, genellikle, Türkiye'de köylerden kentlere nüfus akınlarının kentlerdeki sanayi çekim gücünden çok, tarım kesimindeki egemen koşulların itici etkileri altında olduğu, genellikle kabul edilmektedir. (Keleş, 1973b).

Kentleşme derecesi, yalnız çeşitli büyüklüklerdeki kentler arasında değil, aynı zamanda, coğrafî bölgeler arasında da değişmektedir. Büyük kentlerin Anadolu'nun Batısında toplanmış olması, dengesiz bir kent sistemi yaratmaktadır. Yalnız kentsel nüfus miktarı değil, fakat tüm toplumsal ve ekonomik gelişme göstergeleri yönünden de, ülkenin Batısı, feodal ve yarı feodal yapılı Güneydoğu ve Doğu bölgelerine kıyasla gelişmiş bir bölgedir.

Bugün, bilim adamları arasındaki ortak kanı, köylerden göçenlerin çoğunun, yapım sanayiince değil fakat formel olmayan kesimlerce özümlediği yolundadır. Böylece, kentleşme süreci Türkiye gibi ülkelerde, köylerin geri kalmışlığını, kent merkezlerine taşıyarak, yedek bir işsizler ordusu yaratmaktadır.

Büyük kentlerdeki her mahallenin kendine özgü ve sanayi öncesi, sanayileşmekte olan ve sanayi kentlerinin niteliklerinden oluşan bir yapısı vardır. Hızla büyüyen büyük kent merkezlerinin farklı kesimlerinde yaşayan ailelerin, gelirleri, dünya görüşleri ve yaşam biçimleri arasında açık karşıtlıklar göze çarpar. Kentli nüfusun dörtte birinin gecekondularda yaşamakta olduğunu ve bu rakamın Ankara için % 65, İstanbul için % 45, İzmir için ise %35'e vardığını görmek ilgi çekicidir. Kent merkezlerinde ve kentler çevresinde arsa spekülasyonu, kentsel ulaşım, su, elektrik ve çevre kirlenmesi, başlıca dar boğazlar ve sorunlardır. Tek bir kent yoksulluğundan söz etmek olanağı yoktur. Fakat insan, kentlerin küçük refah adalarıyla tam bir karşıtlık içinde bulunan yoksul kesimlerinden söz edebilir.

1950 yılına gelinceye dek, coğrafî bölgeler arasındaki, köylerle kentler arasındaki dengesizlikleri azaltmak ve dengeli bir yerleşme sistemi

sağlamak için bilinçli çabalar harcanmamıştır. Ama, Devlet, demiryolları boyunca, kimi kasaba ve kentlerde fabrikalar kurmuştur (Rivkin, 1964). 1950-1963 arasında, geri kalmış Doğu bölgeleri özel bir ilginin konusu olmamıştır. Hernekadar, büyük kentler dışında pek çok yatırım yapılmış ise de, toplumsal-ekonomik dengesizlikler, yine de, Batı'nın lehine sonuçlar vermiştir. 1963-1973 yılları arasını kapsayan ilk iki Beş Yıllık Kalkınma Planları, büyüme merkezleri (Growth center) kavramı ve geri kalmış bölgelerin gelişmesi üzerinde önemle durmuş ise de fazla bir sonuç alınmamıştır. Bununla birlikte sanayileşme hedefinde ısrarla duran Üçüncü Beş Yıllık Plan (1973-1977) az gelişmiş bölgelerin hızlı gelişmesi için, ekonomik büyüme hedeflerinden özveride bulunmaya karşı olmuştur. Ne plân öncesi dönemde, ne de plânlı dönemde, hızla büyüyen anakentlerin büyüklüğünü sınırlamak ve dengeli bir kentsel kademelenme yaratmak için, bilinçli politikalar uygulanmamıştır.

Öte yandan, konut kesiminde özel girişimcilik, etkin bir kitlesel ulaşım yokluğu, yerel yönetim gelirlerinin yetersizliği, denetimsiz spekülasyonun etkisiyle arsa fiyatlarının hızla yükselmesi, belediye sınırları dışındaki düzensiz ve plânsız gelişmeler ve doğal ve tarihsel değerlerin korunmasında karşılaşılan güçlüklerin hepsi, kapitalist, daha doğru bir deyiş ile, prekapitalist üretim ve tüketim biçiminin sonuçlarıdır. Türkiye'de benimsenmiş ve "karma ekonomi" adı verilen ekonomik sistem, kentlerin yoksulluğuna, düzensiz kentsel gelişmeye, bölgelerarası dengesizliklere ve konut bunalımlarına çözümler getirmekte, ne sosyalizmin disiplinine, ne de gelişmiş kapitalizmin ussallığına sahiptir. Önemsiz ve etkisiz bir kamu denetiminden yararlanan kapitalizm öncesi ekonomik sistem, 1920'lerden beri bu alanlarda başarılı sonuçlar sağlamamıştır.

IV. SONUÇLAR

20. Yüzyılın başındanberi, kentsel büyüme sorunları, devletlerin toplumsal ve ekonomik yaşama karışmasını gerekli kılmıştır. Arsa spekülasyonu, konut bunalımları, metropoliten bölgelerin plansız büyümesi, temizlik, sağlık, ulaşım ve kentsel çevrenin kalitesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yalnız politikacıların değil, tüm halkın yakından ilgilendiği sorunlar olmuştur. Kent plânlaması hareketi; 1920'lerin sonlarında başgösteren Dünya Ekonomik Bunalımının güçlendirdiği yeni kapitalizmin bir sonucu olarak doğmuştur. 50 yılı aşkın bir süredir, Kentbilim teknikleri, birçok ülkelere, kentleşme süreçlerinde karşılaştıkları sorunları çözmekte, gerçekten yararlı olmuştur. Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'nın gelişmekte olan ülkeleri, bu yöntemleri, Batı'nın sanayileşmiş kapitalist ülkelerinden almışlardır. Kapitalist ülkelerin elde ettikleri

deneyimlerin, Üçüncü Dünya ülkelerini geçmişin hatalarını işlemekten kurtarabileceği varsayılmıştır.

Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerin çoğundaki sözüm ona plânlama çabalarının başarısızlığı, kentlerdeki bunalımın baş sorumlusunun, Batıdan aktarılan planlama yaklaşımlarının yetersizliği değil, fakat toplumsal-ekonomik sistemin kendisi olduğunu düşündürmektedir. Az gelişmişlik, öteki toplumsal-ekonomik olgular gibi, bölünmezlik niteliğine sahiptir. Yani, Üçüncü Dünya ülkeleri gelişme sürecinin yalnız bir yönünde değil, her dalında az gelişmişlerdir. Bu nedenle, önümüzdeki görev, en uygun gelişme modelinin seçilmesi olmaktadır.

Kapitalizmin ve sosyalizmin, kendi mantıkları içinde, yadsınmaz üstünlükleri vardır. Herbirini uygulayan ülkeler, kentlerinin sorunlarının çözümünde, bu sistemlerin özelliklerinden yararlanmaktadırlar. Hem sosyal-demokrat sistemlerin ussallaştırılmış yeni-kapitalizmi, hem de sosyalist sistemler, ilke olarak, iyi işlemektedir. Bununla birlikte, Batı bloku içinde yer alan Üçüncü Dünya ülkelerinden birçoğu, kent sorunları için umut vaatmeyen az gelişmiş bir kapitalizm yolundan kalkınmağa çalışmaktadırlar. Öte yandan, olaylara sosyalist açıdan bakmanın, Üçüncü Dünya ülkelerinin kentleşme politikaları yönünden, kapitalizme kıyasla açık üstünlükler sunduğu görülmektedir. Bu ülkeler, yerleşme sistemlerini, salt kapitalizmin kurallarına göre biçimlendiremezler. Çünkü, piyasa mekanizmasının ve bireylerin en çok kâr elde etmek güdülerinin, toplumun uzun dönemli yararlarını bir yana iten ve toplumsal adaletsizlikler yaratan sonuçlarını hoşgörü ile karşılayacak güçleri yoktur. En azından, Üçüncü Dünya ülkelerinin hızla büyüyen kent merkezlerinin temel gereksinmelerini karşılamak bakımından ve toprağın mülkiyetinin kamunun elinde kalmasının konut ve benzeri gereksinmelerin çözümünü kolaylaştırması yönünden, sosyalist sistemin ilkelerinin Üçüncü Dünya için daha umut verici olduğu söylenebilir. Açıktır ki, sosyalist ilkeleri, kent sorunlarının çözümü için benimseyip başka alanlarda almamanın olanaklı olup olmadığı, her zaman sorulabilecek bir sorudur. Ama, bu sorunun yanıtlanması, bu yazının amacı ve çerçevesi dışındadır.

KAYNAKLAR

- Acosta, M. ve Hardoy, J.E. (1971), *Urban Reform in Revolutionary Cuba*, Yale, New Haven
- Alonso, W., (1970), "What are New Towns for", *Urban Studies*, Vol 7, 37-55.
- Aström, K.(1968), *City Planning in Sweden*, The Swedish Institute, Stockholm.

- Balassa, Bela** (1965), *Economic Development and Integration*, Centro de Estudios Monetarios Latino Americanas, Mexico.
- Baranov, N.V.**(1967), "Building New Towns", U.N. *Planning of Metropolitan Areas and New Towns*, 209-215.
- Beckerman, Wilfred** (1972), "Environmental Policy Issues: Real and Fictitious", O.E.C.D. *Problems of Environmental Economics*, Paris, 19-38.
- Berry, Brian J.L.** (1974), "Comparative Urbanisation Strategies", Harry Swain and Ross D. Mac Kinnon (eds.), *Issues in the Management of Urban Systems*, Schloss Laxenburg, 66-79.
- Biolat, Guy** (1973), *Marxisme et Environnement*, Editions Sociales, Paris.
- Blair, Thomas, L.**(1973), *The Poverty of Planning: Crisis in the Urban Environment*, MacDonald, London.
- Bookchin, Murray** (1974), *The Limits of the City*, Harper, Colophon Books, New York.
- Castells, Manuel** (1972). *Luttes Urbaines*, Maspero, Paris.
- Castells, Manuel** (1975 a), *La Question Urbaine*, Maspero, Paris.
- Castells, Manuel.**, (1975 b) "Advanced Capitalism, Collective Consumption, and Urban Contradictions: New Sources of Inequality and New Models for Change", L.N. Lindberg et al. (eds). *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, Lexington, 175-197.
- Chapin, Stuart F.Jr.** (1965), *Urban Land Use Planning*, (2 nd ed.), University of Illinois Press, Urbana.
- Choay, Françoise** (1965), *L'Urbanisme: Utopies et Réalités*, Ed. du Seuil, Paris.
- Cocoyoc Declaration**, (1975), *International Organization*, Vol. 29 No: 3, 893-902.
- Cornelius, Wayne A.**, (1975), *Politics and Migrant Poor in Mexico City*, Stanford Univ. Press, Stanford.
- Cornelius, Wayne A.**, (1976), "The Impact of Cityward Migration on Urban Land and Housing Markets", J. Walton ve L. Masotti (eds), *The City in Comparative Perspective*, Halsted Press, New York, 249-270.
- Cornelius, Wayne A.**, ve Trueblood, Felicity (eds) (1975), *Urbanization and Inequality*, Sage, Beverly Hills.
- de Araujo Castro, J. Augusto** (1972a), "Environment and Development: The Case of the Less Developed Countries", *International Organization*, Vol. 26, No: 2, 401-416.

- de Araujo Castro, J. Augusto (1972b), "Pollution Problem No: 1 Underdevelopment", *Unesco Courier*, Jan., 20-23.
- Dahmèn, Erik (1971), "Environmental Control and Economic Systems", Peter Böhn and Allen V. Kneese (ed.), *The Economics of Environment*, MacMillan, New York, 44-52.
- Davidoff, Paul (1964), "Advocacy and Pluralism in Planning", *Journal of the American Institute of Planners*, Vol.31, No: 4.
- Denman, D.R. (1967), "Towards a Modern Theory of Property", Howick and Others (eds.), *Land and People*, Leonard Hill, London, 89-100.
- Drabkin-Darin, H. (1977), *Land Policy and Urban Growth*, Pergamon Press, London.
- du Boff, R.B (1974), "Economic Ideology and Environment", H. von Raay and A. Iugo (Eds.) *op cit* 203-220
- Echols, John, M. (1975), "Politics, Budgets, and Regional Equality in Communist and Capitalist Systems", *Comparative Political Studies*, vol. 8. No: 3, Oct., 259-292.
- Engels, Frederick (1872), *The Housing Question*, (1935 edition), New York.
- Feuer, L. S. (ed.) (1959), *Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy*, Doubleday, New York.
- Frank, André Gunder (1969), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Modern Reader, New York.
- Friedmann, John (1968), "The Strategy of Deliberate Urbanization", *Journal of the American Institute of Planners*, Vol. 34, No 6, (Nov).
- Friedmann, John (1973), *Urbanization, Planning and National Development.*, Sage, Beverly-Hills.
- Frieden, Bernard and Morris, Robert (eds.) (1968), *Urban Planning and Social Policy*, Basic Books, New York.
- Galbraith, John Kenneth (1974), "Modern City or History as the Future", *Journal of the Royal Institute of British Architects*, Oct., 9-13.
- Galtung, Johan (1971), "A Structural Theory of Imperialism", *The Journal of Peace Research*, Vol. 8, No: 2-81-117.
- Gillie, J.P. (1975), *Redéfinir le Droit de Propriété*, Centre de Recherche d'Urbanisme, Paris.
- Goodman, Robert (1972), *After the Planners*, Penguin, London.
- Gross, Bertram (1966), "The State of Nation: Social Systems Accounting", Raymond Bauer (ed.), *Social Indicators*, The M.I.T.Press, Cambridge, 154-271.

- Grossman, Gregory (1974), *Economic Systems*, Englewood Cliffs. Prentice-Hall.
- Guérassimov, İ., (ed.) (1975), *Homme, Société et Environnement*, Academie des Sciences de l'URSS, Institut de Géographie, Moscou.
- Harvey, David (1973), *Social Justice and the City*, Edward Arnold, London.
- Hofstee, E.W.(1967), "Land Ownership in Densely Populated and Industrialized Countries", Howick and Others (eds.), *Land and People*, Leonard Hill, London, 55-74.
- İbrahim, Saad E.M.(1973), "Over-Urbanization and Under-Urbanism: The Case of the Arab World", *International Journal of the Middle East Studies*, Vol.6, 29-45.
- Johnson, D. L. (1972), "On Oppressed Classes", J. Cockroft, A.G. Frank and D.L. Johnson (eds). *Dependence and Underdevelopment*, Anchor, Doubleday, N.Y., 269-301.
- Kapp, William (1971), *The Social Costs of Private Enterprise*, Schocken Books, New York.
- Keleş, Ruşen (1973 a), "Socio-Economic and Political Aspects of Urbanization in Turkey", R. Chambers, H. İnalcık anet Fahir İz (eds.), *Republic of Turkey, 1923-1973*, (baskıda).
- Keleş, Ruşen (1973 b), *Urbanization in Turkey*, International Urbanization Survey, Ford Foundation, New York,
- Khodzhaev, David G. and Khorev, Boris S. (1973), "The Concept of Unified Settlement System and the Planned Control of the Growth of Towns in the USSR", *Geographica Polonica*, Vol. 27, 43-51.
- Kopp, Anatole (1975), *Changer la Vie, Changer la Ville*, Union Générale d'Éditions, 10-18, Paris.
- Koropecy, İ.S.(1972), "Equalization of Regional Development in Socialist Countries: An Empirical Study", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 21, No: 1, Oct., 68-86.
- Lamarche, F. (1976), "Property Development and the Economic Foundations of the Urban Question" C.G. Pickvance (ed.), *Urban Sociology: Critical Essays*; Tavistock, London, 85-118.
- Laquian, A. (1972), "The Asian City and the Political Process", D.J. Dwyer (ed.), *The City as a Center of Change in Asia*, Hong Kong University Press, Hong Kong, 40-55.

- Laulan, Y., (1974), *Le Tiers-Monde et la Crise de L'Environnement*, P.U.F., Paris.
- Lean, William (1969), *Economics of Land Use Planning*, The Estates Gazette, London.
- Lecomber, R. (1975), *Economic Growth versus the Envinonment*, P.U.F., Paris.
- Lefebvre, Henri (1972), *La Pensée Marxiste et la Ville*, Casterman, Paris.
- Lenin, V., *Oevres*, Tome: 6, Editions du Progrés, Moscou.
- Lewis, John Wilson (ed.) (1971), *The City in Communist China*, Stanford University Press, Stanford.
- Mc Gee, T.G., (1971 a), *The Urbanization Process in the Third World*, G. Bell and Sons, London
- Mc Gee, T.G. (1971 b), "Catalysts or Cancers: The Role of Cities in Asian Society", L. Jakobson and V. Prakash (Eds.), *Urbanization and Natioanal Development*, Sage, 157-181.
- Marx, Karl and Engels, Fredrich (1970), *The German Ideology*, International Publishers Edition, New York.
- Meadows, Donella H. and Others, (1972), *The Limits to Growth*, A Pato-mac Associates Book, Pan Books Ltd., London.
- Mills, Edvin (1974), "Do Market Economy Distort City Sizes?", Harry S. Swain and Ross MacKinnon (eds.), *Issues in the Management of Urban Systems*, International Institute of Applied Systems Analysis, Schloss Laxenburg, 80-99.
- Mishan, A.J. (1967), *The Costs of Economic Growth*, Penguin, London.
- Nelson, Joan (1969), *Migrants, Urban Poverty, and Instability in Developing Nations*, Ams Press, New York.
- Myrdal, Gunnar (1957), *Rich Lands and Poor*, Herper, New York.
- Netzer, Dick (1970), *Economics and Urban Problems*, Basic Books, New York.
- Nevitt, Adam, Adela (ed.) (1967), *The Economic Problems of Housing*, MacMillan, London.
- Nourse, Hugh O. (1968), *Regional Economics*, McGraw-Hill, New York.
- Özbudun, Ergun (1976), *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton Univ. Press, Princeton
- Pickvance, G.G. (1976), *Urban Sociology: Critical Essays*, Tavistock. London.

- Polanyi, Karl** (1944), *The Great Transformation*, (1957 Paperback ed.) Boston.
- Peattie, Lisa** (1975), "Tertiarization and Urban Poverty in Latin America", W. Cornelius and F. Trueblood. (eds) *op. cit.*, 109-123
- Qadeer, M.A.**(1974), "Do Cities Modernize the Developing Countries? An Examination of the South Asian Experience", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No: 3, June 266-283.
- Richardson, Harry W.** (1973), *The Economics of Urban Size*, Saxon House, Lexington.
- Rivkin, M. D.** (1964), *Area Development for National Growth*, Praeger, New York.
- Rodwin, L.** (1970), *Nations and Cities*, Houghton-Mifflin, New York.
- Santos, Milton**, (1975 a), "Space and Domination: A Marxist Approach", *International Social Science Journal*, Vol. 26, No. 2, 346-363.
- Santos, Milton**, (1975 b), "The Periphery in the Pôle: The Case of Lima: Peru", G. Gappert and H. Rose (eds), *The Social Economy Cities*, Sage, Beverly-Hills.
- Santos, Milton**, (1975 c) , "Underdevelopment, Growth Pôles and Social Justice", *Civilisations*, Vol. 25, No. 1-2, 18-30.
- Santos, Miltod** (1975^d) *L'Espace Partagé*, Editions M. Th. Génin, Paris.
- Sasson, A.** (1974), *Développement et Environnement*, Mouton, Paris,
- Siebert, Hans**, (1969), *Regional Economic Growth: Theory and Policy*, International Textbook Co., New York.
- Sjoberg, Gideon** (1965), "Cities in Developing and in Industrial Societies: A Cross-cultural Analysis", Philip Hauser and Leo F. Schnore (eds.), *The Study of Urbanization* John Wiley, New York, 213-263.
- Slater, David** (1975), "Capitalisme Sous-Déveleppé et Aménagement de de l'Espace: Le Pérou", *Revue Tiers-Monde*, Tome: 16, No: 64, (Oct.-Déc.), 707-734.
- Stretton, Hugh** (1976), *Capitalism, Socialism and the Environment*, Cambridge University Press, London.
- Thompson, Wilbur** (1965), *A Preface to Urban Economics*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Topalov, C.** (1973), *Capitale et Propriété Foncière*, Centre de Sociologie Urbaine, Paris.
- Topalov, C.** (1974), *Les Promoteurs Immobiliers* Mouton, Paris.
- Turner, John.** (1976), *Hovsing by People*, Panthéon, New York.

- U. N. (1975a), *Report on the World Social Situation, 1974*, New York.
- U. N., (1975b), *Urban Land Policies and Land Use Control Measures, Vol. VII, Global Review*, New York.
- Vickers, Geoffrey (1968), "The Uses of Speculation", *Journal of the American Institute of Planners*, Vol. 34, No. 1, (Jan.), 2-10.
- Von Böventer, E., (1973), "City Size Systems: Theoretical Issues, Empirical Regularities and Planning Guides", *Urban Studies*, Vol.10, No: 2, (June), 145-162.
- Walton, John (1975), "Internal Colonialism", W. Cornelius and F. Trueblood (eds), *op. cit.*, 29-50.
- Walton, John and Masotti, Louis (eds.) (1976), *The City in Comparative Perspective*, Halsted Press, New York.
- Ward, Barbara, (1976) *The Home of Man*, W. W. Norton and Co., New York.
- Vendt, Paul (1962), *Housing Policy: The Search for Solutions*, University of California Press, Berkeley.